

КЪМ ВЪПРОСА ЗА СТОПАНСКОТО РАЗВИТИЕ НА ЗЛАТИЦА И ПИРДОП ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Иван Т. Иванов

Векове наред населението на Златишко се занимава със земеделие и скотовъдство. Природогеографските условия — изобилието от води, твърде високото надморско равнище на цялото поле, полупланинският и планинският характер на котловината — дават възможност за преобладаващо развитие на животновъдството пред земеделието.

Удобните високопланински пасища са изключително подходящи за отглеждане на овце и през XVI и XVII в. Златица се оформя като главен износител на вълна от Османската империя за Дубровник. Към средата на XVII в. обаче търговията с адриатическата република започва да запада¹. При наличието на значително производство в района и съсредоточаване на суров продукт от други български краища, който няма къде да се реализира, в Златица и във все повече оформящия се като важен занаятчийски център Пирдоп се открояват занаяти, свързани с овцевъдството, като абаджийството, гайтанджийството, кожухарството, кожарството, чехларството, сапунджийството и свещарството.

Някои от тях, както и други нетрадиционни или специфични производства, заслужават повече внимание главно поради стопанското си значение за района и извоюваните позиции по пазарите на империята.

Изобилието от суровина и нарасналите потребности на вътрешния пазар принуждават част от местното население да се насочи към масовата преработка на вълна. Липсата на традиции в производството на стоки за пазара бързо се компенсира с навлизането на квалифицираната и организирана сила на преселниците евреи, чието присъствие в Златица е документирано още в 1715 г.²

Производството бързо намира път към потребителя и селището се изявява като солиден източник на вълнени текстилни изделия: седжадета, янове (вид пъстра черга от рода на китениците), килими, съпернически по качество на килимите от о. Хиос. Може да се предполага, че затвореното домашно производство на тези артикули към втората четвърт на XVIII в. или по-рано започва да придобива организиран характер.

Първото споменаване в изворите на подобни стоки, произведени за нуждите на пазара от Златица, е от 1748 г. Като част от имуществото на софийския жител Ахмед ефенди, син на Абдурахман, са записани: “старо златишко седжаде” и “други златишки янове”. Употребата на определението “дру-

ги” според нас означава, че в описа вече са споменати подобни янове, без изрично да е отбелязано, че са изработени в Златица. На описващите имуществото обаче това е добре известно. От своя страна този факт показва развитието не на обикновено домашно производство по поръчка, а на действително масово производство, предназначено за продажба. Две години по-късно е документирано и наличието на еснафска организация в селището. В описа на имуществото на бившия мютеселим сияхдар от София Мехмед ага, син на Ессеид Мустафа, вече починал, се споменава “седжаде” [изработено] от Златишкия еснаф”. Доказателство за високите качества на молитвените килимчета, работени в Златица, намираме още в същия опис, където срещу други две от същия тип е посочена цена съответно 240 и 120 акчета, докато килимът от Златица е оценен за 300 акчета. За златишко седжаде и златишки янове става дума и в документи от 1813, 1814 и 1815 г.³, което показва трайно присъствие на пазара повече от половин век. Освен това цитираните описи определено показват, че в търговските взаимоотношения на златишките производители с потребителските центрове София заема важно място.

Косвено доказателство за наличието на една или няколко икономически силни еснафски организации в Златица е построяването още през XVIII в. на специална часовникова кула, предназначена да регламентира работното време на заетите в това производство.

Ако се вземе предвид етническият състав на селището по това време, може да се твърди, че еснафът или еснафите тук са със смесен характер — българи, евреи и турци — с активната намеса на домашната индустрия и много силно участие на жените (за влачене, пране, предене на вълната) в производството.

Килимарството скоро се пренася и в Пирдоп⁴, а до средата на XIX в. изработката на килими и янове в Златица продължава да бъде със завидно качество: “Пирдоп са слави със своите доволно хубави килими (губере), но с последното изделие се слави много повече Златица, на която жителите работят много изкусно”⁵.

След Кримската война (1853—1856 г.) изработката на килими, най-вече в Пирдоп, придобива нови измерения. Производството се разраства и селото дори се включва като елемент от манифактурното предприятие на пловдивския предприемач Михалаки Гюмюшгердан, който през 1866 г. приема да изработи значително количество килими за нуждите на армията. Като традиционни и известни производители на килими и постелки Златица и Пирдоп привличат вниманието на едрия производител, който под надзора на х. Личо от Златица наема местните занаятчии и организира изпълнението на голяма част от поръчката. В процеса на работата особено се отличава Пирдоп, където на ден се изработват около 60—70 килима. Това дава основание

следващата година със съгласието на местните производители М. Гюмюшгердан да възложи ново количество с още по-високо качество.

От тукашните занаятчии, заети с изработката на килими, особено се отличава пирдопчанинът х. Личо. Организатор на малка централизирана манифактура със собствена сграда и 6 стана, той се опитва да започне с 18—20 работници и производство на одеяла за нуждите на армията. Начинанието му завършва с неуспех — натрупва дългове, не успява да се справи с кризата. През 1875 г. поради неиздължаване на кредитора златишкият даавийски съвет обявява фабриката му за продажба чрез търг⁶.

Към средата на XVIII в. Златица се явява на пазара и като известен производител на платно, хастар и кърпи. В опис от 1756 г. сред имуществото на гърка Панайот, син на Костадин, бивш търговец от София, са записани 15 и половина топа “златишки кърпи” по 150 акчета топа. Една година по-късно в опис на имуществото на починалия Димо, син на Пелид от същия град, са отбелязани 18 топа “златишки хастар” по 45 акчета топа. В документи от същия вид през 1872 г. намираме 21 топа “златишки кърпи” с цена 30 пари, в 1809 г. “27 топа златишко платно” с цена 4 гроша и половина⁷.

Съпоставени с други данни, приведените тук показват, че златишкото производство на платно, хастар и кърпи се приема добре на пазара — отстъпва по качество на същите артикули от Карлово, но превъзхожда софийските и успешно се конкурира с производството от Драма. Посочените количества и показатели дават да се разбере, че платнарството и производството на хавлии е добре развито от златишките занаятчии. Споменаването на три различни производства, при това от различни периоди, говори, че по количество тази продукция е значителна и ориентирана според нуждите на пазара. Появяването на тези производства в номенклатурата на местните занаятчии след средата на XVIII в. подсказва, че и те, както и изработката на килими, седжадета и янове, се развиват едва след заселването на евреите и след достатъчно дълъг период от време, необходим за усвояване на производството и налагане на пазара. В този смисъл чуждото етническо присъствие е стимулиращ фактор за излизане на златишките майстори от рамките на затворената домашна индустрия и постепенното им ориентиране към едно по-широко пазарно производство, в което немалка роля имат поголемият опит и уменията на новите заселници, техните традиции в организацията на такава дейност от предишната им родина. Снабдяването с памук става от южните български земи — Пловдив, Одрин, Драма, а в по-ново време заедно с фина прежда и от Западна Европа.

Платнарството и производството на хавлии е добре разработено и в Пирдоп по това време, също с добър прием от потребителите. Докато в Златица изработката на хавлии, а след това и на платно през първата половина на XIX в. постепенно замира, на платнарството в Пирдоп е нанесен удар едва

при навлизането на американа. На основата на изчезващото платнарство сполучливо е развито хавлиеното производство. Към средата на XIX в. дори възниква акционерно дружество в този отрасъл, обединило капиталите на осем пирдопски търговци-производители, между които Койчо Дончев, Йончо, Богдан Недков и др. Дружеството се разраства дотолкова, че успява да се конкурира с дружеството в Бруса (Бурса, Мала Азия), което му осигурява живот почти до Освобождението. Материалната база на сдружението е твърде значителна за времето си — собствено помещение, оборудвано с 15—16 стана; в къщите на членовете му работят още по 5—6. Суровият памук се дава за изпридане на мюсюлманки в Македония, а известно количество тънки преди се доставя чак от Манчестер. Осигурява работа на 30—40 наемни работници и на още 100 къщи за изпридане на памука⁸. Годишният му оборот в годините на разцвет достига до 2—2,5 милиона гроша⁹. Стоката се пласира на Узунджовския и Ескиджумайския панаир, но идват търговци и от всички краища на империята — Одринско, Прилепско, Неврокопско, Щип, Скопие и от много други места.

Към края на XVIII и през XIX в. Пирдоп е известен и като значителен производител на аба. Нарастващата нужда и значителното търсене в Османската империя особено в началото на периода допринасят за непрекъснатото развитие на този занаят. В повечето случаи абата се изнася, но това не означава, че за вътрешни нужди на котловината не се преработва.

В началото платът се тъче от жените по къщите, но с увеличаване на търсенето с тази дейност започват да се занимават и мъже, а процесът се диференцира — за преденето на преждата се наемат жени. Останалите дейности до получаване на готовия продукт се извършват от мъжете. Към втората четвърт на XIX в. в Пирдоп са правени опити производството да се постави на основата на централизираната манифактура, но резултатите са отрицателни.

Произведената аба се събира от търговците и се изнася по панаирите. Но има случаи и на преработката ѝ на дрехи в Копривщица, Клисурса, Пловдив, а с откриването на “Хамбара” — и в Цариград.

Към 40-те години на XIX в. абаджийството започва да чувствава острата конкуренция на по-евтините и качествени текстилни продукти, внасяни от Франция и Англия. Това довежда до сериозен отлив на работна ръка в селото и до засилена миграция. Само според архивите на Гюмюшгердан във фабриката му в Дермендере работят през 50-те години на XIX в. 16 наемни работници от Пирдоп — най-многочислената група сред представителите на центровете на абаджийското производство, работещи при него¹⁰.

Значителните количества изнасяни текстилни продукти, жлепчийство и някои други условия оформят в Пирдоп и Златица солидна прослойка от крупни търговци. На основата на загиващото платнарство в началото на

XIX в. техните капитали слагат началото на нов занаят — гайтанджийството.

И това производство в района е организирано върху основата на разпръснатата манифактура, като само в крайната фаза се постига централизация. Занаятчиите купуват от специални събирачи по 200—300 до 500 оки вълна, като във всички процеси от пране на суровината до получаване на готовата прежда в производствения цикъл работят жени. Само в Златица по статистически данни с тази работа са заети около 500 туркини¹¹. Общо с Пирдоп и околните села броят на участващите жени достига към 2200.

До първата половина на XIX в. гайтанът се изплита ръчно, на вулгия, като и в тази дейност се привличат немалко жени. С въвеждането на чарка и заменянето на ръчното плетиво на гайтана с машинно се засяга силно домашното му производство, но въпреки това жените остават главната работна сила¹².

Изобилието на води в района спомага за бързото навлизане на чарка в гайтанджийството. От въвеждането му докъм 50-те години на XIX в. се работи на чарк “осмак”. В Пирдоп той се появява някъде между 20-те и 30-те години, донесен от някой си дядо Цочо¹³. Основен доставчик на този вид чарк и на въведения от 50-те години нататък “дванадесетак” е Габрово¹⁴.

Част от произведения гайтан се пласира сред търговците от околните центрове като Карлово и Панагюрище. Именно на тази основа възниква конфликт в карловския еснаф. За запазване на доброто име на гайтанджиите от Карлово 19 членове на еснафа на специално събрание се споразумяват да се забрани смесване на по-долнокачествения пирдопски гайтан от 100 гроша с гайтана от техните гайтанджийници, който струва 200 гроша. За посочване на нарушителите се дава и възнаграждение¹⁵.

Най-голям разцвет гайтанджийството в Пирдоп бележи след 1835 г. до средата на века, когато в 50—60 работилници, разположени по течението на реките, работят около 700 чарка. В периода 1860—1870 г. тяхното годишно производство възлиза на 140 хиляди оки на стойност 4 900 000 гроша¹⁶. От съставената от Ив. Сакъзов таблица на производствените центрове и годишното им производство могат да се направят интересни изводи. Най-голям ръст през посочения период има производството на гайтан в Пирдоп — около 200 оки годишно за един чарк при средна цена 35 гроша за ока. Следва Габрово със 150 оки при цена около 30 гроша. Най-ниско е производството на Калофер, Карлово и Сопот — средно по 133 оки годишно, но пък с най-добро качество и съответно най-висока цена — около 50 гроша за ока.

Очевидно високото производство на гайтан в Пирдоп се дължи на изобилието от суровина, която се произвежда в казата или се донася от гизиджиите от селата на запад от р. Искър. Впечатляващите количествени резултати се отразяват на качеството на гайтана, който отстъпва на произве-

дения във водещите в занаята селища Карлово и Сопот. Известен дял за пониското качество на пирдопското производство има използването не на традиционната стригана вълна, а на т. нар. “йолма” — смес от стригана и скубана вълна, отпадъчен продукт при обработката на кожи.

Поддържането на стабилни икономически резултати в гайтаненото производство в Пирдоп в продължение на десетилетия се оценява от Златишкия градски съвет като стимул за изграждане на общинска фабрика за гайтан, доходите от която да принадлежат на съвета. През 1870 г., не без гордост и известна доза самохвалство, се построява сграда и се доставят машини “откъдето трябва”. Фабриката се пуска в действие с намерението да се осигури възможност и на мюсюлманското население да се занимава с този доходен занаят. В действителност са привлечени само двама турци, циганки и туркини вдовици за обработката на преждата. Без предварително проучване и осигуряване на пазари фабриката не постига успех. За около една година са произведени “1000 оки бял гайтан от чиста вълна”, който обаче не се реализира на пазара. Налага се градският съвет в Златица да наеме специална “одая” във вилаетския център Русе и да започне рекламна кампания. В официоза в. “Дунав” се пуска съобщение, чрез което се търсят евентуални купувачи и се обявява, че който се интересува, може да разгледа мострите в одаята и при споразумение ще получи гайтана при всякакви условия и “за което и да е място на вилаета”¹⁷. С други думи, обявен е официалният фалит на предприятието. Силната конкуренция в гайтанджийството, слабото познаване на законите на пазара, липсата на заинтересованост у мюсюлманите погубват това добро начинание.

Освобождението заварва Пирдоп с около 600 чарка и годишно производство според М. Стоянов 210 000 оки, което от някои изследвачи се спорва. Най-вероятно продукцията да е пропорционална на броя на чарковете и едва ли надхвърля 130 000—132 000 оки годишно.

Други занаяти, свързани със скотовъдството и развивани в Златица и Пирдоп, са бояджийството и тепавичарството — пряко зависещи от абаджийството и гайтанджийството, както и самостоятелните — кожарство, кожухарство, чехларство, сапунджийство и свещарство.

Документи за преработката на кожа и производство, задоволяващо нуждите на пазара, има само за кожарството, и то от средата на XVIII в. През 1748 г. сред имуществото на починалия софийски жител Ахмед ефенди, син на Абдурахман, са записани два броя “стари златишки оглавници” (части от конската сбруя)¹⁸. Важно условие за процъфтяването на занаята е наличието на обилна вода и не е случайно, че производителите се обединяват в махали близо до водоизточниците. За наличието на “табашка” махала се говори в Златица от средата на XIX в., а самият занаят поначало се намира в ръцете на мюсюлмани.

Сапун се произвежда в Пирдоп в няколко работилници, като за суровина се използват лой и пепелива луга. Лойта се добива като отпадъчен продукт след изколване на овцете, а пепелта за лугата се събира от къщите на Пирдоп, Златица, околните села и фурните. Най-известните сапунарници са на Койчо Иванов, Евстати Иванов, Косьо Янев, Петко Богданов, Ангеловци. По-големи количества от сапуна се пласират от пътуващите търговци — гизиджиите, а част от него се продава и на софийския пазар. Свещарството е съпътстващо сапуненото производство и затова всяка работилница за супан изработва и свещи.

Занаят, за който има сведения, че се практикува в Златица още от XVIII в., е железарството. Традициите в добиването и преработката на метали са по-стари. Заедно с желязото в района се добиват и благородни метали. На 17 януари 1729 г. някой си Али отправя до великия везир молба, с която напомня, че “още от времето на неверниците” (т. е. по време на Българската държава) в планините около селата Челопеч и Врачеш, Златишка каза, в минни галерии, се копаела сребърна руда. С течение на времето рудниците са занемарени. Али настоява да му разрешат да копае по тези места и да възстанови производството¹⁹. Какво следва от тази молба, не е известно. За добиване на злато през XIX в. в ограничени количества и с примитивни способности говори и К. Иречек и споменава, че с тази дейност се занимават златичани²⁰.

Известията за добиването и преработката на желязо в Златица са сигурни и категорични. Османски свидетелства показват, че в 1761 и 1762 г. Златица е сред железодобивните центрове на империята, има три самокова, по всяка вероятност собственост на мюсюлмани²¹. От посочените в изследването на Ст. Андреев и Е. Грозданова 14 кази Златица е на 8. място. Прави впечатление, че при някои железодобивни центрове броят на самоковите постепенно намалява. В Златица работещите се запазват, като общата доставка на сурово желязо за нуждите на империята е 300 кантара. Картината не се променя и през следващите десетилетия. Самоковите действуват и през XIX в., като задоволяват нуждите от желязо както на държавата, така и на местното население. При своето посещение в Златица през 1883 г. К. Иречек съобщава за 3 разрушени вигни южно от селището.

Като най-вероятно население, обслужващо железодобивните съоръжения, се смята сръбското или на сърбизирани саксонци²². Може би точно такова население са регистрираните в периода 1821—1828 г. сръбски семейства в Златица. Към това време ще трябва да е започнало и западането на железарството в района — част от представителите на този етнос намираме преселени по границата на Молдова и Русия²³.

Кацарството е друг занаят, който се практикува от тукашните българи. Големите масиви от дъбови гори по склоновете на околните планини дават достатъчно суровина и за това занимание. Част от производството задово-

лява местни нужди. Работи се предимно по поръчка, като потенциални потребители на тази стока са производителите на масло и сирене. През XIX в., особено след Кримската война, занаятът се разраства значително, главно поради засиленото търсене на артикула от производителите на спирт. Център на реализацията на продукцията на кацарите през периода е гр. Стара Загора.

Един от занаятите, чийто представители намират приложение на своя труд през всичките векове на османското владичество, е дюлгерството. В продължение на векове занимаващите се с този вид дейност я упражнявали под формата на ангария, като изпълнението ѝ влиза в задълженията на селската община. Това се отнася дори за целия XVIII в. От началото на XIX в. повечето строители излизат от анонимност. Един от първите строежи, за който се знае, че е дело на местни майстори строители, е часовниковата кула в Златица.

Кули с подобно предназначение са пряко свързани с регулиране работния цикъл на еснафските организации и се възприемат като гаранция против нелоялна конкуренция. Построените през XVIII в. подобни съоръжения служат и като наблюдателници по време на анархията и кърджалийските размирици. В редица случаи те са илюстрация и на благоустройствените грижи на местните първенци или на благосъстоянието на селището. Именно от този тип е кулата в Златица. Направена през 1777 г. специално за часовник, тя представлява четириъгълна постройка с размери на основата на тялото 3,20 м и височина 11,20 м. По архитектурни данни е от ранния тип часовникови кули и има голямо сходство с кулите в Етрополе (1710 г.) и Берковица (1764 г.). Построена е като ангария от българи и български майстори²⁴. Като кула, издигната именно за часовник, тя е още едно доказателство за значителния стопански просперитет на селището по това време. Камбанният звън се чувал надалеч и служел за отмерване на времето не само на заетите със занаятчийски, но и със земеделски дейности.

Малко по-късно, през 1789 г., южно от Златица, на река Тополница, пак от местни майстори строители е построен едносводест каменен мост, известен сред населението като “Вехтият кемер”. Преданието разказва, че средствата за строителството дарява една кадъна, чийто съпруг се завръща благополучно от война.

С високи архитектурни достойнства е и една от най-старите сгради в района — църквата “Успение Пресвета Богородица”, построена в Пирдоп през 1819 г. От ръцете на местни майстори са изградени още “Новият кемер” — трисводест каменен мост на р. Тополница (1819 г.), два конака, баня и медресе в Златица, църквата “Св. Георги” (1859 г.) от майстор Генчо от с. Смолско в същото селище. Негово дело е и общинското училище в Пирдоп (1862 г.).

В Златишко са известни и работят дюлгери и от други краища на българските земи. Към 1800 г. от с. Врабча, Трънско, пристигат в Златица тримата братя Стефан, Петко и Георги, които построяват къщата на аянина х. Тосун. Работата им му допада и той предлага майсторите да се заселят в казата, в село, което си изберат. Те приемат²⁵.

Местни майстори строители и наемни работници участвуват в поправката и ремонта на пътищата, свързващи казата със съседните райони. По сведения на официалната власт, до 1866 г. пътищата в Златишко не влизат в генералните сметки на империята за ремонт или построяване²⁶. Но през есента на 1869 г. това се оценява като пропуск и софийският мютесариф Ессад паша нарежда на специален инженер да прегледа пътя, който води от "Златица до речения град София", понеже останал недовършен, и да вземе мерки за приключването му. Работата е възложена на местното население при много строги условия: временно освобождаване от работа може да стане срещу личен откуп и отработване на частта, която им се пада, без да бъде заплащано за извършената работа²⁷. Санкциите, предприети от властта, показват, че поддръжката и направата на нови пътища не са от предпочитаните дейности за българското население от казата. Отклоненията от изпълнение на задълженията, приемани по-скоро като ангария, отколкото като наемен труд, надхвърлят обичайното равнище поради ниското заплащане и сезонния характер на работата, докато занаятите дават постоянни и сигурни доходи въпреки спада на производството в последните години преди Освобождението. В това се коренят необичайните мерки, предприети от местната и областната администрация по това време.

В Златишко са регистрирани и две примитивни фабрики за производство на барут, т. нар. "барутхани" — едната в м. Бобьовица в Средна гора, другата в м. Косица в Стара планина. Традиции в това производство, намиращо се изцяло в ръцете на мюсюлманите, има още в ранната османска епоха. Барутът задоволява нуждите на казата и близките райони, като част от суровината се получава на място, а селитрата и сярата се доставят от други места²⁸. Поради засиленото търсене на барут непосредствено преди Априлското въстание производството му се увеличава, но качеството рязко спада. Като занаят обаче това производство няма особено място в икономиката на Златица и Пирдоп.

Много важен момент от стопанския живот на двете селища през възрожденската епоха е миграцията на населението по икономически причини. Във връзка с упадък на някои занаяти даваме известна представа за миграционните вълни. Тук ще допълним картината.

Сериозно влияние върху този процес в района оказват някои външни фактори. В навечерието на Кримската война удар върху абаджийското производство нанася вносът на евтини промишлени стоки от Западна Европа;

истинска разруха по същото време предизвиква платното, наречено "американ". Притиснати от тази конкуренция, мнозина местни занаятчии затварят работилниците и напускат родния си край, търсейки поминък на друго място. Едни от предпочитаните наемни работници във фабриката на М. Гюмюшгердан са хора от Пирдоп. Някои се заселват за повече или по-малко време в Цариград, Бруса, Одрин и на други места. Част от местните занаятчии са принудени да се преквалифицират, превръщайки се в типични наемни работници. Това е времето, когато в района се появяват първите представители на тази нова социална група. Не случайно при формирането на българското опълчение в Пловдив Радол Стоянов от Златица се записва в списъка: "по занятие работник"²⁹. Примери има и други. В една дописка от в. "Напредък" от 1874 г. неизвестен дописник от Пирдоп пише: "Българите, понеже били бедни, се стичат на купове, за да копаят на железните пътища и със слабата дневна заплата да си платят данъка и прехранят дома". Групата, която той има предвид, е от 30—40 души, а поводът — неизплащането на заплатите на работниците. Дописникът се надява да обърне внимание, на когото трябва, "за да се заемат с облекчението на тези бедни хора"³⁰. Дали нещо е постигнато, от следващи публикации не става ясно, но е очевидно, че постоянна практика на властите е да не изплащат с месеци възнаграждението на наемните работници.

Миграцията по икономически причини се отразява на почти всички занаятчии — абаджии, терзии, дюлгери, платнари, гайтанджии, железари търсят поминък, какъвто родният край вече не може да им осигури. Това има влияние и върху демографските процеси в двете селища.

В икономическото развитие на Пирдоп и Златица през XVIII и XIX в. се забелязват някои важни различия. По редица показатели през XVIII в. Златица определено изпреварва Пирдоп. Наличните документи показват едно широко развито и мащабно текстилно производство, чийто номенклатури успешно конкурират подобните от други краища на българските земи. За едно селище със сравнително малки демографски характеристики, каквото е Златица, подобни резултати са изненада и се приемат като изключение.

Показател за стабилното икономическо състояние на Златица и на нейните предимно български жители през XVIII, а и в началото на XIX в., е поклонническото движение. Светогорските кондики показват, че през втората половина на XVIII в. селището неколkokратно е посещавано от таксиоти, а в началото на XIX в. Хилендарският манастир изгражда тук своя собственост³¹. През 1761 г. Паисий Хилендарски, а през 1764 г. брат му, проигуменът Лаврентий, пребивават в Златица и водят поклонници в Хилендар³². Поклонници от Златица се споменават и посещават манастира още през 1794, 1797, 1806 и 1809 г.³³, при това редом с поклонници от икономически развити селища като Котел, Сливен, София, Габрово и др. Посе-

щавани са още Черепишкият манастир, манастирът “Св. Илия” край Тетевен. Поклонници от града стигат чак до Йерусалим и стават част от огромната група на българските хаджии. В това време поклонничеството е белег не само на високи християнски добродетели, но и на богатство, обществено положение, влияние. Условните граници на най-голям разцвет за Златица могат успешно да се очертаят от посочените години на поклоннически прояви—1761—1809. През този период се изгражда и една от най-ранните часовникови кули по нашите земи, което също е белег на благосъстоянието на жителите.

Предпоставките за този стопански подем през втората половина на XVIII и началото на XIX в. са обясними. Те се коренят в наследените от предходните столетия традиции, когато градът е крупен износител на вълна за Дубровник. Стабилизатор на процеса според нас е заселването на значителна група евреи, пристигнали към началото на XVIII в., с опит, знания, умения и организация в редица области на стопанския живот. С изчезването на тази група население от етническата карта на Златица, някъде към първата четвърт на XIX в., се стига до твърде забележим спад в производството на изделия като платно, хастар, кърпи, хавлии. Успява да се закрепят само производството на килими. Останалите производства постепенно загубват стопанското си значение за селището и скоро изчезват от местната занаятчийска номенклатура. Не се възражда икономиката на Златица дори с въвеждането на гайтанджийството.

Същото с пълно основание може да се твърди и за Пирдоп през XIX в. За разлика от Златица стопанският живот на селото започва да набира ръст именно тогава, когато се забелязва упадъкът му в административния център. Въпреки че редица производства се развиват още през XVIII в., най-значими резултати се постигат от втората четвърт докъм средата на 60-те години на XIX в. Особено показателно е присъствието на гайтанджийството и производството на хавлии — единственото задържало се в района от този вид, и то със завидни успехи на пазара. В същото време в Пирдоп е много по-широк обхватът на практикуваните занаяти. Точно тогава се слага началото и на поклонническото движение сред жителите му. Твърде много от тях виждаме като хаджии. Други оставят имената си в помениците на Гложенския манастир — най-рано през 1809 г. и след това през 1817, 1834, 1836, 1845 г.³⁴, на Хилендарския — през 1809 г.³⁵, на Етрополския — през 1837, 1864, 1868 г.³⁶ Именно през този период се построяват църквата, училището, Хилендарският метох.

Много силно развитие през периода има търговията. Представители на съсловието от селището често се срещат по панаири в Османската империя и обхващат с търговските си пътувания територия от Букурещ до Сърбия, Цариград, Брусa и др. Всичко това не само е белег на икономическа

стабилност и просперитет, но дава отражение и върху духовното израстване на населението, върху просветното и читалищното дело, съдействува за нарастване на самочувствието и формиране на чувството за местно и национално самоопределение.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Вечева, Е. Търговията на Дубровник с българските земи. С., 1982, с. 175, 178.
- ² НБКМ — БИА, ф. 160 А, а. е. 13.
- ³ Турски извори за българската история. Т. VI. С., 1977 (по-нататък ТИБИ), с. 49, 50, 53, 166, 185, 193.
- ⁴ Стоянов, Методи. Град Пирдоп в миналото и сега. С., 1941, с. 247.
- ⁵ Каравелов, Л. Записки за България и българите. С., 1930, с. 46.
- ⁶ В-к. Дунав, год. II, бр. 142, 11.I.1867 г., год. XI, бр. 999, 20.VIII.1875 г.
- ⁷ ТИБИ, т. VI, с. 64, 75, 103.
- ⁸ Константинов, Н. Стопански форми и техника на индустрията в България преди Освобождението. — Списание на бълг. иконом. дружество, кн. № 7, 1902, с. 461, с. 462—463.
- ⁹ История на България. т. VI. С., 1987, с. 52.
- ¹⁰ Тодоров, Н. За наемния труд в българските земи към средата на XIX в. — Истор. преглед, 1959, № 2, с. 20, бел. 64; Балканският град XV — XIX в. С., 1972, с. 291.
- ¹¹ Цитирано по Кънчев, К. Между две епохи. С., 1979, с. 85, бел. 82.
- ¹² Паскалева, В. Българката през Възраждането. С., 1984, с. 28—29.
- ¹³ Долов, Ал. Гайтанджийството в Пирдоп. — Списание на бълг. иконом. дружество, 1904, № 5, с. 331.
- ¹⁴ Цончев, П. Из стопанското минало на Габрово. С., 1929, с. 284, бел. IV.
- ¹⁵ НБКМ — БИА, II А 7741, л. 23 а, 24 б, 34 б.
- ¹⁶ Снегаров, Ив. Развитие на градския живот и занаятите в България през XVIII — XIX в. — В: България 1000 години. С., 1930, с. 693.
- ¹⁷ В-к. Дунав, год. VI, бр. 464, 5.IV.1870, год. VII, бр. 584, 16.IV.1871 г.
- ¹⁸ ТИБИ, т. VI, с. 50.
- ¹⁹ Андреев, Ст., Е. Грозданова. Из историята на рударството и металургията в българските земи през XV — XIX в. С., 1993, с. 30, 55.
- ²⁰ Иречек, К. Пътувания по България. С., 1974, с. 356.
- ²¹ Андреев, Ст., Е. Грозданова. Цит. съч., с. 94.
- ²² Мутафчиев, П. Из нашите старопланински манастири. — Избрани произведения. Т. II. С., 1973, с. 305.
- ²³ Тодоров, Н., В. Трайков. Българи, участници в борбата за освобождение на Гърция (1821—1828 г.). С., 1971, с. 943.
- ²⁴ Тонев, Л. Кули и камбанарии в България до Освобождението. С., 1952, с. 13, 88.
- ²⁵ Бояджиев, З. Материали за историята на учебното дело в Мирково. 1905, ръкопис, Читалище "Христо Ботев", Мирково, с. 13—15, с. 38—39.
- ²⁶ Документи из турските държавни архиви. Т. III, Ч. I, 1564—1872. Подбрал и превел Панчо Добрев. С., 1940, с. 453—454.
- ²⁷ В-к Дунав, год. V, бр. 414, 28.IX.1869 г., год. XI, бр. 999, 20.VIII.1875 г.
- ²⁸ Стоянов, М. Цит. съч., с. 246—247.

²⁹ Сто години от Руско-турската война 1877—1878 г. Документален сборник. С., 1979, с. 154.

³⁰ В-к. Напредък, год. IX, бр. 21, 21.XII.1874 г.

³¹ НБКМ — БИА, ф. 160, а. е. 13.

³² Ангелов, Б. История Славянобългарская, Паисий Хилендарски, Никифоров препис от 1772 г. С., 1961, с. 200.

³³ Стоянова, К. Поменик на Хилендарския манастир от 1867 г. — Истор. преглед, 1978, № 3, с. 98.

³⁴ Бур-Марковска, М. За връзките на християнското население и манастирите. — В: България 1300. Институции и държавна традиция. т. 2. С., 1982, с. 423; Мутафчиев, П. Цит. съч., с. 354—355.

³⁵ Стоянова, К. Цит. съч., с. 98.

³⁶ НБКМ, БИА, ръкопис № 1017, л. 27 б, 34 б, 71 а.